

Gustaf Almkvist*

Examensarbetet – en fri fågel i behov av tydligare kurs?

1 Mitt syfte – och syftet med examensarbetet ...

Den här texten är en betraktelse och, det får kanske erkännas, ett debatt-inlägg. Jag som skriver har handlett uppsatsstudenter på juristprogrammet i tio års tid, vid tre olika lärosäten (Uppsala, Stockholm och Örebro). Jag har också haft tillfälle att diskutera med kollegor vid universitet i både Sverige och några andra länder. Mitt fokus är examensarbetet på juristprogrammet i Uppsala: vad det är till för, hur det fungerar, vilka utmaningar som finns och några möjliga utvecklingsvägar i ljuset av vad som sker på andra lärosäten.

Jag skriver inte med anspråk på någon fullständig undersökning av förhållandena i Uppsala eller på annat håll. Jag vill inte heller att jag ska uppfattas som att jag presenterar något sammanhållet förslag till förändring. Poängen är att synliggöra problem, möjligheter och alternativ, och att bidra till diskussion. Jag kommer här och var att umgås med den givetvis anstötliga – men därmed inte nödvändigtvis felaktiga – tanken att vi i Uppsala har en del att lära av hur motsvarande kurs är organiserad på andra juristutbildningar. I den mån kritiska synpunkter framförs ska de uppfattas som riktade mot oss handledare som kollektiv.

I Uppsala finns, såvitt jag känner till, inget entydigt formulerat syfte med examensarbetet. Det finns förvisso ett antal kursmål angivna i kursplanen för examensarbetet. Dessa är:

* Jag vill tacka Sofie Bohjort, Oskar Mossberg, Marigó Oulis och Maria Rasmussen för värdefulla synpunkter på ett utkast till text.

- att identifiera och formulera juridiska eller rättsvetenskapliga problem i uppsatsämnet,
- att strukturera, disponera, utföra och presentera en juridisk eller rättsvetenskaplig undersökning,
- att hantera adekvata metoder, rättskällor och annat material av relevans i uppsatsämnet,
- att genomföra en juridisk eller rättsvetenskaplig undersökning inom givna tidsramar,
- att skriva en uppsats med godtagbart språk.¹

Men kursmålen, som är kopplade till vad som examineras, svarar bara indirekt på den grundläggande frågan *varför det är viktigt att studenterna avslutar sina studier med att skriva uppsats* (förutom att det är ett krav enligt högskoleförordningen²). Vid de två andra stora juristutbildningarna i Sverige finns däremot artikulera syftesformuleringar, som med något olika ordval huvudsakligen handlar om att studenten ska utveckla förmågan att självständigt genomföra en fördjupad undersökning av en komplex juridisk problemställning. På Stockholms universitet beskrivs detta som ”ett avslutande gesällprov”, och i Lund sägs att skrivarbetet ska innebära förvärv av ”fördjupad insikt inom något rättsområde”.³

I dessa syftesformuleringar – och möjligen bakom kursmålen i Uppsala – går det att identifiera två centrala komponenter: *ämneshjälper* (kunskap, inbegripet förståelse för ämnets grundfrågor och verklighet) och *utveckling av förmågan till självständig juridisk analys* i skrift (färdighet). I förlängningen av båda dessa komponenter ligger att det är kulmen på studierna, vilket rymmer en *progressionstanke*: studenten ska bygga vidare på tidigare vunna kunskaper och färdigheter. Det borde då, för det första, handla om att studenten ska fördjupa sig särskilt i något problem inom ramen för ett ämne som studenten redan har förvärvat kunskaper i på avancerad nivå. Och för det andra, att studenten ska vidareutveckla förmågan till skriftlig juridisk analys i relation till tidigare skrivuppgifter under utbildningen.

¹ Kursplan för kursen Examensarbete vid juridiska institutionen, Uppsala universitet, giltig från höstterminen 2019 [Cit. Uppsalas kursplan].

² Högskoleförordningen (1993:100), bilaga 2.

³ Kursplanerna för kursen Examensarbete vid juridiska institutionen vid Lunds respektive Stockholms universitet, giltig från höstterminen 2013 respektive från vårterminen 2025 [Cit. Lunds respektive Stockholms kursplan].

Dessa utgångspunkter är givetvis inte självklara, men jag vill ändå lägga dem till grund för en diskussion om examensarbetet i Uppsala: vad som är bra och vad som skulle kunna utvecklas. Om utgångspunkterna accepteras infinner sig flera konkreta frågor:

- När under utbildningen måste uppsatsen skrivas? (Måste det vara sista terminen? – så är det inte i Uppsala)
- Måste uppsatsen avse ett studieämne som studenten har fördjupat sig i på avancerad nivå? (Så är det inte heller i Uppsala)
- Hur kan förmågan till skriftlig framställning främjas på ett så bra sätt som möjligt? Är det den bästa modellen att få synpunkter från handledaren under arbetets gång, och från medstudenter mot slutet?
- Bör det vara möjligt att förena examensarbetet med praktik (i Stockholm får denna uppgå till högst tre veckor – i Uppsala måste det vara minst åtta veckor och kan ibland vara hela terminen), och i så fall varför?
- Vad förväntar vi oss av studenterna i form av vetenskaplig ansats eller teoretisk inramning?

I de följande avsnitten presenterar jag först dagens kursupplägg och diskuterar sedan vissa övergripande alternativa upplägg. Därefter behandlar jag vissa mera konkreta frågor och olika sätt att förhålla sig till dem, exempelvis antagning, handledning och examination.

2 Dagens kursupplägg

Examensarbetskursen i Uppsala är utformad på ett sätt som lämnar stor frihet till respektive handledare att själv bestämma inriktning för kursen. Handledaren kan enligt kursplanen exempelvis uppställa krav på särskild behörighet på avancerad nivå (dvs. krav att studenten har läst särskilda fördjupningskurser), obligatorisk närvaro vid föreläsningar eller seminarier som handledaren anvisar, eller litteratur. Det finns naturligtvis fördelar med ett sådant decentraliserat upplägg. De olika ämnenas traditioner, förutsättningar och behov kan beaktas, och nya idéer kan prövas utan omfattande administration. Samtidigt är det slående att det organiserade utbytet mellan handledare och ämnen om erfarenheter, krav och innehåll i examensarbetskursen är mycket begränsat. Examensarbetet förekommer visserligen ibland som diskussionsämne på utbildningsdagar. Där emot finns det inte exempelvis något organiserat handledarkollegium för examensarbetet.

Det nämnda fria upplägget innebär också att det inte finns någon organiserad ordning för att utse handledare. Det är upp till studenten själv att kontakta presumtiva handledare, och upp till respektive handledare att löpande tacka ja eller nej till förfrågningar. Det skiljer sig också åt i vilken omfattning och på vilket sätt som studenterna får handledning, även om två till tre tillfällen får betecknas som normen.⁴

Kursen inleds med en gemensam introduktionsföreläsning och en metodföreläsning för alla. Utöver detta är det endast vid de handledningstillfällen som ges som studenterna har någon organiserad aktivitet under terminen, om inte den enskilda handledaren har föreskrivit något annat för sina studenter. Såvitt jag känner till förekommer sådana ytterligare seminarier och liknande sällan.

Däremot måste studenterna delta i fem uppsatsseminarier, där någon student lägger fram sin uppsats med opponering från en annan student, vanligtvis mot slutet av skrivandet. På ett av dessa seminarier ska studenten själv lägga fram sin egen uppsats, och vid ett seminarium ska studenten opponera på en annan uppsats. Jag återkommer till betydelsen av opponeringen.

Efter att uppsatsen har lämnats in tillfrågas handledaren om förslag på examinator, som utses av kursföreståndaren på delegation till kursadministratören. Examinator bedömer därefter den skriftliga uppsatsen, vilken tillsammans med den tid som krävs för att skriva uppsatsen och underlag från handledaren i fråga om exempelvis mått av självständighet läggs till grund för betyget på kursen.

3 Alternativa övergripande modeller

I mitt ämne, straffrätt, har vi sedan några år tillbaka beslutat oss för att samordna början och slutet på examensarbetskursen. I den handledarkatalog som studenterna har tillgång till anges att den som nästföljande termin är intresserad av att skriva examensarbete i straffrätt mellan vissa datum får anmäla intresse till den av oss lärare som enligt ett roterande schema är ansvarig för att ta emot anmälningar. I anmälan ska studenten på ca fem till tio rader utveckla vad han eller hon vill skriva om samt ange önskemål om handledare och vilka fördjupningskurser som studenten har läst. Vi anger i informationen att om ett urval måste göras beaktar

⁴ Se t.ex. powerpointbilderna till introduktionsföreläsningen på kursen Examensarbete år 2024.

vi i första hand om studenten har läst fördjupningskurs i straffrätt och i andra hand ämnets och ev. angiven frågeställnings lämplighet för examensarbete i straffrätt.

När anmälningssperioden är slut (vanligen november inför vårterminen och april inför höstterminen) går vi igenom anmälningarna, och ser om alla kan beredas plats och hur fördelningen bör göras. Några dagar efter sista anmälningsdag får samtliga studenter besked.

Inför terminsstart får samtliga uppsatsstudenter i straffrätt ett välkomstbrev, där de bland annat kallas till ett obligatoriskt uppstartsmöte för samtliga studenter. Där närvarar alla handledare och ger gemensamt information och råd som vi tidigare brukade lämna individuellt till alla studenter. Eftersom det sker samlat får vi tillfälle att säga mer än vad som skulle ha varit möjligt till varje student enskilt, och studenterna kan också känna sig trygga med att alla lärare (dvs. sannolikt även examinator) står bakom samma information och synsätt vad gäller hur en uppsats bör eller inte bör se ut. Vi informerar också om ett fast datum för uppsatsseminarium, som gäller för alla som vill lägga fram och opponera inför det inlämningsdatum som är knutet till terminen. Samtidigt nämner vi att vi naturligtvis ordnar ett särskilt seminarium för de studenter som väljer att lämna in senare.

Så småningom övergår uppstartsmötet i grupphandledning med respektive handledare. De flesta handledare har mellan tre och sex uppsatsstudenter, och det passar därför ganska bra att samlas i grupp med handledaren för en första diskussion om ämnen, första trevande formuleringar av frågeställningar och liknande. Vi uppmuntrar studenterna att komma med synpunkter på varandras tankar, och tipsar även om möjligheten att förenas till ett slags basgrupp för kursen, för att säkerställa att man har ett sammanhang att diskutera de olika utmaningar som oundvikligen uppkommer.

Under själva terminen arbetar respektive handledare för sig. Såvitt jag känner till förekommer då normalt endast individuell handledning, vanligen vid ett eller två tillfällen. Mot slutet av terminen samordnar vi oss återigen genom det nämnda gemensamma uppsatsseminariet.

Den modell som vi har prövat under en tid i straffrätt – med uppmuntrande ord från både studenter och kursledning – är möjlig inom ramen för det flexibla system som råder på kursen Examensarbete i dag. Modellen är dock – det ska erkännas – inspirerad av det omfattande och framgångsrika arbete som bedrivits vid juridiska fakulteten i Stockholm de senaste dryga tio åren för att utveckla motsvarande kurs där. Jag hade

själv haft tillfälle att handleda studenter i Stockholm år 2021. Även flera andra lärare i straffrätt hos oss har handlett uppsatsstudenter i Stockholm.

Efter kritik från Högskoleverkets bedömargrupp i en granskning år 2012 har man vid Stockholmsfakulteten tagit behovet av förändring på stort allvar. Här är inte platsen att diskutera det arbetet i relation till kritiken, men det kan konstateras att examensarbetskursen i dag har ett mycket genomtänkt och sammanhållet upplägg. Kursen kan i flera avseenden beskrivas som motsatsen till kursen i Uppsala, genom att det mesta följer ett generellt kursupplägg vad gäller antagning och former för handledning. Utrymmet för individuell variation är begränsat utanför de givna formerna. I gengäld är dessa former genomtänkta i relation till kursmål och övergripande syfte med examensarbetet.⁵

I korthet kan sägas att kursen i Stockholm är uppbyggd utifrån att studenterna är indelade i smågrupper, ungefär motsvarande basgrupperna i Uppsala. Den primära handledningen ges i dessa grupper. Tanken är emellertid att en stor del av arbetet i gruppen ska handla om att studenterna ger synpunkter på varandras texter. Detta sker vid fyra grupp-handledningstillfällen utöver ett uppstartsmöte, som också sker i grupp. Studenterna skriver först individuella PM om ämne och frågeställning för den tilltänkta uppsatsen. Denna PM ventileras vid ett första tillfälle, skrivs om och behandlas därefter vid ett andra tillfälle (projektseminarier). Därefter behandlas utkast till uppsats vid två tillfällen (avstämnings- och korrekturseminarier). Vid det sistnämnda ska uppsatsen vara i princip klar. Vid samtliga tillfällen ska studenterna opponera på varandra. Det finns även en formell opponering på den färdiga uppsatsen. Detta sker efter att uppsatsen har lämnats in.

Genom att bygga upp kursen utifrån ett slags basgrupp där studenterna ska ge varandra synpunkter får studenterna rikligt med tillfällen under terminens gång att reflektera över skrivprocessen, vad som är bättre och sämre osv. I synnerhet när det gäller att arbeta med färdighet, alltså att utveckla förmågan till självständig juridisk analys, erbjuder modellen påtagliga fördelar. Upplägget kompletteras av en viss möjlighet till individuell handledning avseende avgränsade frågor.

⁵ Se Stockholms kursplan; Kursbeskrivning Examensarbete 30 hp, vårterminen 2023, juridiska institutionen vid Stockholms universitet [Cit. Stockholms kursbeskrivning]; Lärarhandledning avseende kursen Examensarbete vårterminen 2025, 202[4]-11-20, kursföreläsare Johan Schelin, juridiska institutionen vid Stockholms universitet [Cit. Stockholms lärarhandledning].

I de följande avsnitten kommer jag att tematiskt – men med viss kronologi – diskutera vissa mer specifika frågor om examensarbetet. Det hittills sagda om vad som skulle kunna vara syftet med examensarbetet, om upplägget i Uppsala och möjliga alternativa upplägg, bildar ett slags fond för diskussionen.

4 Ansökan

En första mer specifik fråga är ordningen för att tilldelas en handledare. Här går det att tänka sig åtminstone tre modeller:

1. varje handledare tar emot och tar ställning till ansökningar (som utgångspunkten är i Uppsala i dag),
2. varje ämne/lärlarlag tar emot och tar ställning till ansökningar (som vi gör i straffrätt och som också är den allmänna ordningen i Lund),⁶ eller
3. en centraliserad ansökan och fördelning av studenter på handledare utifrån en rangordning från studentens sida avseende ämne (som är ordningen i Stockholm).⁷

Den första modellen kräver ett inte obetydligt mått av planering och aktivitet från studenterna. De behöver normalt kontakta ett flertal presumtiva handledare för att vara säkra på att få en handledare den termin då de vill skriva uppsats. Den andra modellen innebär att en student som vill skriva inom ett visst ämne, exempelvis straffrätt, bara behöver kontakta en person, i vart fall inom det ämnet. Om den första modellen fungerar väl möjliggör den å ena sidan förstås en god matchning mellan handledare och studenter. Handledaren har viss möjlighet att själv anpassa sig beroende på olika faktorer, vilket dock i gengäld kan vara problematiskt ur ett övergripande resursperspektiv. Å andra sidan går det naturligtvis att tänka sig att studenterna med modell två kan få önska eller rangordna önskemål om handledare.

⁶ Skriftlig information från kursansvarige Patrik Lindskoug, Lund, april 2025.

⁷ Stockholms lärlarhandledning. Stockholmsmodellen för antagning innebär att kursledningen gör en preliminär gruppindelning på grundval av studenternas val och tillgänglig handledarkapacitet, varefter indelningen remitteras till ämnesförelständarna som fattar beslut om grupphandledare och individuell handledare, som normalt är samma person. Undantag kan göras om studenten vill skriva om ett ämne som kräver en mycket specifik ämneskompetens, i vilket fall de kan placeras i en bredare grupp med en grupphandledare, och ges en individuell handledare som har den specifika ämneskompetensen.

Innebörden av de båda modellerna blir mycket olika beroende på om ansökningarna behandlas löpande eller i relation till något sista anmälningdatum. I Uppsala är nog det vanliga att den första modellen bygger på att studenter löpande hör av sig och frågar om handledaren är tillgänglig för handledning, och att handledaren också löpande svarar med positivt eller negativt besked. Det ger en betydande flexibilitet och uppmuntrar studenterna att tidigt tänka igenom när de vill skriva uppsats. I gengäld får det till konsekvens att många studenter hör av sig väl tidigt, kanske flera terminer i förväg till populära handledare, och att det blir svårt för handledaren att samlat ta ställning till de sökande, t.ex. vad gäller förkunskaper och ämnenas respektive relevans i relation till handledarens kompetens. Det blir också svårare att överblicka tillgängliga resurser på ett samlat sätt.

Vi i straffrättsämnet har märkt betydande fördelar med att samordna ansökningarna i vårt ämne och att knyta dem till en sista ansökningdag, både vad gäller överblick och minskad administration. Vi har också fått positiv återkoppling från studenterna. De uppskattar att få tydligare ramar för när de behöver höra av sig och tycker också att det är smidigt att de inte behöver försöka övertyga alla handledare i ämnet att de särskilt gärna vill ha just honom eller henne som handledare.

Den tredje modellen har såvitt jag kan bedöma sin främsta fördel genom att den skapar en plattform för att hantera att det inte är självklart att alla som vill skriva inom ett visst ämne kan beredas plats en viss termin, eftersom det förutsätter att det finns tillräckliga handledningsresurser för att svara mot efterfrågan. När vi några gånger har tvingats tacka nej till studenter som velat skriva uppsats i straffrätt, är det ont om tid kvar för studenterna att försöka hitta en handledare i något annat ämne till nästa termin. Den osäkerheten riskerar att fortsätta att driva en ordning där många handledare kontaktas parallellt för att säkerställa en plats.

En centraliserad modell för antagning i alla ämnen gör att studenterna slipper att försöka lösa dessa frågor själva. I Lund har en mellanväg valts där studenterna uppmanas att skicka in ansökningar till tre ämnen.⁸ En sådan lösning bibehåller en viss flexibilitet jämfört med en centraliserad modell, men innebär samtidigt att det första urvalet inte alls återspeglar vilka som slutligt kommer att ta platser i anspråk i ett ämne nästföljande termin, eftersom helheten inte kan överblickas.

⁸ Skriftlig information från kursansvarige Patrik Lindskoug, Lund, april 2025.

5 Grad av koppling till fördjupningskurser

En faktor vid valet av modell för antagning kan möjligen vara hur man tänker om progression i relation till de kurser som studenten har läst på avancerad nivå, alltså det som i Uppsala kallas fördjupningskurser. Enligt högskoleförordningen förutsätts för en generell masterexamen att studenten skriver sitt examensarbete ”inom huvudområdet för utbildningen”. För juristexamen gäller endast att studenten ska skriva sitt examensarbete ”inom ramen för kursfordringarna”. Det finns alltså inget generellt krav på att examensarbetet ska skrivas inom ramen för ett ämne som studenten har fördjupat sig i på avancerad nivå. Som nämnts har dock enligt kursplanen enskilda handledare i Uppsala möjlighet att själva ställa upp krav på att studenten har läst vissa fördjupningskurser. I straffrätt har vi som sagt valt att ha det som ett urvalskriterium. Det kan givetvis vara olyckligt för den som av någon anledning inte har haft möjlighet att gå en sådan kurs, men detta måste ställas mot behovet av förkunskaper.

Om det accepteras att examensarbetet syftar till utveckling av färdigheter och bygger på en progression, framstår det som ganska självklart att det inte borde vara möjligt att skriva examensarbete redan direkt efter avslutad grundnivå, som i dag. Det borde vara möjligt först i slutet av utbildningen, efter fördjupningskurserna. Om det dessutom accepteras – vilket kanske inte är lika självklart – att examensarbetet syftar till att studenten ska förvärva fördjupade kunskaper inom ett visst ämne (alltså är en del av en specialisering), är det mycket som talar för att uppsatsen borde skrivas i ett ämne som studenten har läst på avancerad nivå, i första hand ämnet för 30 hp-kursen. Ett sådant krav ställs som nyss nämnts upp för generella masteramina. Frågan blir därmed om – och i så fall varför – det finns skäl att se annorlunda på detta inom ramen för juristexamen.

En möjlighet är att tänka att den avancerade nivån på juristprogrammet inte handlar om specialisering eller kunskapsmässig progression, utöver att det rör sig om avancerade kurser i juridik. Med ett sådant synsätt kan hävdas att de flesta kurser på avancerad nivå närmar sig det rättsliga stoffet på ungefär samma sätt och att det endast är materialet som skiljer. Det kan också påpekas att det finns flera värdefulla fördjupningskurser som är ämnesöverskridande. Den avancerade nivån skulle med ett sådant synsätt handla primärt om fördjupad färdighetsträning, och ämnena närmast vara redskap för detta.

Även om det kanske är att gå för långt att hävda att den avancerade nivån ska handla om att skaffa sig en ämnesspecialisering, är det knappast

rättvisande att uppfatta den avancerade nivån enbart som färdighetsträning. Ämnesval har betydelse. Min erfarenhet är att studenter som inte har läst fördjupningskurser i straffrätt har mycket svårt att skriva en bra uppsats i straffrätt. Under några år när det har varit brist på fördjupningskurser i straffrätt, men fortsatt stort intresse för att skriva uppsats i samma ämne, har vi märkt att studenterna börjar med klart otillräckliga förkunskaper. Vissa har möjligen lyckats kompensera för det på egen hand, men många har inte varit redo att skriva ett självständigt arbete i straffrätt av den omfattning som examensarbetet innebär. Det är alltså i vart fall en stark fördel för examensarbetets kvalitet om kunskapsfördjupning uppfattas som ett syfte med den avancerade nivån, och att examensarbetet kopplas samman med denna fördjupning. En annan sak är att valet av fördjupning inte behöver vara styrande för vad studenterna sedan arbetar med.

Ett annat argument mot ett krav på att uppsatsen borde skrivas i fördjupningsämnet är av mer praktiskt slag. Dels skulle ett sådant krav förutsätta att det finns fördjupningskurser i alla ämnen, dels krävs resurser i alla ämnen motsvarande det antal studenter som läser fördjupningskurs i ämnet, dels skulle det göra att antagningen till fördjupningskurserna får en större betydelse – otur eller praktiska skäl som gör att en viss kurs inte kan ges en viss termin fortplantar sig över hela studentens utbildning på avancerad nivå.

Detta argument går naturligtvis inte att nonchalera. Frågan är dock om det inte går att hitta tillfredsställande lösningar eller ventiler för att hantera problem av detta slag. Det skulle exempelvis vid behov kunna tänkas att närliggande ämnen grupperas tillsammans eller att man i någon utsträckning anlitar externa handledare. Redan i dag finns en möjlighet till dispens från behörighetskrav för examensarbetet, om särskilda skäl föreligger. Överlag måste de praktiska utmaningarna ställas mot det övergripande syftet med examensarbetet och möjligheterna att åstadkomma progression och ämnesmässig förankring i examensarbetet. Det kan också vara värt att minnas att liknande praktiska frågor aktualiseras även på utbildningar enligt den generella examensordningen, där kravet på uppsats i huvudämnet gäller.

Under alla förhållanden skulle det förtjäna en mer övergripande analys hur den avancerade nivån på juristprogrammet ska hållas samman på ett meningsfullt sätt och hur examensarbetet relateras till innehållet i de kurser som studenten läser på avancerad nivå. Det handlar då inte bara om ämneskunskaper, utan också exempelvis om progression i utvecklingen

av förmågan till självständig juridisk analys i skrift. Min erfarenhet är att de allra flesta studenter som ska skriva uppsats har mycket svårt att formulera en frågeställning, alltså att gå från att skriva om ett ämne till att själva formulera en frågeställning. Givetvis är detta något som övas tidigare under utbildningen. Det är också redan i dag ett krav att den terminslånga fördjupningskursen ska innehålla ett självständigt arbete på 15 hp.⁹ Med tanke på hur mycket studenterna kämpar med frågeställningen i examensarbetet kan det vara värt att på nytt ta upp frågan om mer kan göras för att säkerställa en så naturlig övergång som möjligt från de mindre skrivarbetena på grundnivå till 15 hp-arbetet till examensarbetet.¹⁰

6Handledning och återkoppling

När studenterna väl är antagna och har en handledare, blir en helt central fråga vilket organiserat innehåll som kursen ska ha. Den ena extremen är här den helt passiva handledaren, som läser texten när den är klar och möjligen har någon ytterligare kontakt på studentens initiativ. En sådan modell har sina poänger, exempelvis att studenten ska ta kliv framåt genom att självständigt behöva brottas med sina utmaningar. I gengäld lägger modellen ett stort ansvar på studenterna att själva hitta verktygen för att uppnå målen med examensarbetet. Den andra extremen är, måhända, en modell som behandlar examensarbetet som en kurs bland andra, med schemalagd undervisning och regelbunden uppföljning. En sådan modell riskerar att inte främja självständighet på samma sätt, och kan därmed få till effekt att studenterna i större utsträckning stöps in i det sätt att skriva och tänka som handledaren föredrar.¹¹

Enligt undervisningsplanen för examensarbete i Uppsala hör det till handledarens främsta uppgifter att ”inom ramen för tilldelad tid” *handleda uppsatsen*. Det sägs att minst två sammanträffanden med studenten är det normala, liksom att det är handledarens ansvar att ”i tid” svara på frågor via e-post och telefon samt att ”löpande lämna förslag och syn-

⁹ Utbildningsplan för juristprogrammet vid Uppsala universitet, giltig fr.o.m. höstterminen 2022.

¹⁰ Se Eklund & Scheutz, ”Skriftlig färdighetsträning för blivande jurister”, i Festskrift till Mikael Möller, 2024 s. 140 ff., för en genomgång av den skriftliga färdighetsträningen på de olika terminerna på juristprogrammet i Uppsala.

¹¹ Se till det sagda Rienecker & Stray Jørgensen, Att skriva en bra uppsats, 2000 s. 86 f.

punkter på uppsatsens innehåll samt diskutera och handleda i andra uppsatsrelaterade frågor”.¹²

Den handledarroll som skisseras i undervisningsplanen måste betecknas som ganska öppen för skiftande tolkningar och synsätt. I realiteten förekommer nog exempel på både den mycket frånvarande handledaren och den mycket aktiva, som har många möten och kontakter med studenten. Jag vill mena att båda alternativen har sina problem. Det är också problematiskt om valet av handledare får stor betydelse för hur mycket undervisning som studenten får.

Om syftet med handledningen primärt är att hjälpa studenten att utveckla sina färdigheter i självständigt juridiskt skrivande, blir följdfrågan hur det uppnås bäst. För vissa studenter sker det tveklöst genom att de överlämnas till att med blod, svett och tårar i sin ensamhet stängas mot problemen och komma vidare med nya insikter och färdigheter. För merparten av studenterna tror jag dock att en bättre väg är att löpande under terminen få *och ge* textkritik.

Mot den bakgrunden får det betecknas som märkligt att den enda organiserade textkritik som studenten själv förväntas ge i dagens modell i Uppsala, är textkritik som vanligen förläggs i slutet av uppsatsskrivandet, alltså insatsen som opponenter vid ett uppsatsseminarium. Visserligen ska studenten gå på tre uppsatsseminarier där de inte vare sig lägger fram sin egen text eller opponerar på någon annan. Min bild är dock att de flesta studenter går på dessa tre seminarier mot slutet av kursen, redan av den anledningen att de flesta opponeringar äger rum då. Även om någon typ av fråga eller kommentar förväntas av samtliga studenter, är också rollen betydligt mer passiv än vad som ligger i att ge textkritik på ett sätt som är utvecklande även för den som ger kritiken.

Det finns alltså god anledning att överväga om inte andra studenter som skriver uppsats borde involveras i textkritiken på ett organiserat sätt redan under arbetets gång. Det framgångsrika arbetet vid Stockholms-fakulteten framstår här som särskilt intressant. Studenterna ger och får synpunkter i samma grupp hela terminen samt under handledarens överinseende och deltagande. Som nämnt behandlas först i två steg en PM om ämnet och preliminära frågeställningar, därefter ett utkast och slutligen en i det närmaste färdig uppsats. Individuell handledning kompletterar grupphandledningen, men ska då avse avgränsade problem. Grupp-

¹² Undervisningsplan med föreskrifter Examensarbete, 30 högskolepoäng, giltig fr.o.m. höstterminen 2021 [Uppsalas undervisningsplan], s. 5.

diskussionerna bildar kärnan i arbetet med att utveckla studenternas färdigheter när det gäller självständigt skrivande.¹³

Under alla förhållanden är det min övertygelse att en mer organiserad handledningsprocess, där studenterna vet på förhand vad de kan förvänta sig, har betydande fördelar. För egen del brukar jag meddela mina studenter i början av terminen att jag normalt handleder vid tre tillfällen: i början, i mitten och mot slutet av kursen. Samtidigt försöker jag att, givetvis utan stänga dörren, få dem att avhålla sig från att ta kontakt med mig för lättvindigt mellan handledningstillfällen, om de inte känner att de har kört fast. Mitt syfte med detta är att balansera självständighet och möjlighet till stöd. I gengäld ber jag studenterna att inom en vecka från uppstartstillfälle skicka en kort PM på en till två sidor, där de diskuterar ämne och preliminär frågeställning. Denna PM får de skriftliga synpunkter på från mig.

Slutligen uppmanar jag studenterna vid uppstartstillfället att planera in när de vill ha sina ytterligare handledningstillfällen, och att lägga upp sitt arbete i relation till detta. Vanligtvis är det då nödvändigt att räkna baklänges: om studenten skriver på höstterminen och vill lämna in sin uppsats i januari, måste en sluthandledning hållas före jul och jag som handledare få en vecka för att kunna läsa uppsatsen. Studenterna brukar då inse att de måste ha ett färdigt utkast till uppsats klart i början av december, liksom att de måste ha kommit relativt långt redan i oktober för att kunna ha en meningsfull mitthandledning på texten då.

Det finns säkert många andra modeller för hur handledningen kan läggas upp på ett sätt som både är bra pedagogiskt och tydligt för studenterna. Det är inte givet att det finns ett självändamål i att alla gör på samma eller liknande sätt, även om det finns viktiga förutsebarhets- och likabehandlingsfördelar med en samsyn i hur handledningen ska genomföras. Det måste dock betecknas som en brist att det organiserade utbytet mellan handledare i Uppsala är så begränsat, med följderna att varken bättre och sämre erfarenheter eller möjliga utvecklingsvägar blir föremål för diskussion.

¹³ Stockholms lärarhandledning.

7 Uppsatsseminarium – försvar och opposition

Enligt kursplanen för examensarbetet i Uppsala ska studenten, som nämnts, delta vid fem ”seminarier över framlagda uppsatser eller delar av uppsatser”. Det sägs vidare i kursplanen att studenten vid ett av dessa seminarier ska ”försvara den egna uppsatsen” och vid ett annat seminarium ska studenten ”opponera på någon annans uppsats”.¹⁴ Det anges inte när dessa obligatoriska moment ska fullgöras, mer än att det måste ha skett innan studenten kan bli godkänd på kursen. Det kan alltså tänkas att uppsatsen är inlämnad för examination, men också att inlämning ännu återstår. Formuleringen ”delar av uppsatser” inbjuder också till möjligheten att det inte behöver vara en sammanhållen uppsats som läggs fram för försvar. Det vanliga är att handledaren är ordförande vid seminariet och att examinator inte närvarar.

Ordningen i Uppsala kan jämföras med i Lund respektive Stockholm, där försvar alltid sker vid ett särskilt examinationsseminarium efter inlämning. I vart fall i Stockholm leds detta seminarium av den lärare som bedömer uppsatsen (formellt är kursföreståndaren examinator). Insatsen som opponent bedöms och utgör 20 procent av betyget på kursen.¹⁵ I Stockholm föregås som nämnts examinationsseminariet av ett korrekturseminarium före inlämning, där opposition också sker, men i ett mer konstruktivt än granskande syfte. I Lund skiftar det mellan ämnen i vilken utsträckning det förekommer seminarier och grupphandledning under terminen.¹⁶

Ordningen i Uppsala framstår som ett slags blandning mellan en sista möjlighet att få konstruktiva synpunkter inför inlämning och ett försvar av det som har skrivits. Att syftet möjligen kan betecknas som något splittrat förstärks av att olika handledare tycks lägga tyngdpunkten mellan dessa båda aspekter något olika, vilka får genomslag i hur nära inlämning som seminariet förläggs. I straffrätt har vi de senaste åren lagt seminariet några dagar före inlämning, så att studenterna ska ha möjlighet att göra mindre justeringar, huvudsakligen av korrekturkaraktär. Jag vet att en del andra handledare som betonar det konstruktiva momentet är mer benägna att lägga seminariet tidigare.

¹⁴ Uppsalas kursplan, under ”Undervisning”.

¹⁵ Stockholms lärarhandledning.

¹⁶ Skriftlig information från kursansvarige Patrik Lindskoug, april 2025.

Min erfarenhet av att själv lägga uppsattsseminariet något tidigare under terminen vid några tillfällen, har varit att den text som läggs fram fortfarande är under sådan utveckling att det blir svårt att se seminariet som ett försvar av *uppsatsen*. Ofta saknas avslutande kapitel, och även om det givetvis ändå finns mycket att diskutera blir det svårare att se det som en diskussion om helheten. Många studenter tar också stora kliv i sitt tankearbete de sista veckorna, när olika tankebanor och strukturer tenderar att falla på plats. Åtminstone den delen av opponeringen som handlar om en kritisk granskning av texten blir därför enligt min uppfattning svår att genomföra, om den inte sker precis i anslutning till inlämning. Däremot kan givetvis en sådan seminariebehandling vara mycket givande och konstruktiv för studenten.

Frågan är dock om inte det dubbla syfte – konstruktiva synpunkter och kritisk granskning – som kan anas i utformningen av ”opponeringen” i Uppsala, bäst skulle tillgodoses vid skilda tillfällen. Det är min övertygelse att studenternas förmåga till självständigt juridisk analys i skrift utvecklas betydligt av att de måste både ta emot och själva ge konstruktiva synpunkter på pågående textarbete. Men den typen av konstruktiv opposition är mest meningsfull när det ännu återstår en del skrivtid. Det är också olyckligt att blanda en sådan konstruktiv och framåtsyftande granskning med den viktiga uppgiften att kritiskt granska den färdiga produkten. Risken är betydande att den ambition som anas i upplägget i Uppsala blir till ett ”varken eller” snarare än ett ”både och”.

8 Examination och betyg

När uppsatsen väl är inlämnad ska den examineras. Numera är det alltid någon annan än handledaren som examinerar.¹⁷ Däremot är det brukligt att den som utses till examinator inhämtar upplysningar från handledaren, exempelvis om graden av självständighet hos studenten när det gäller att identifiera och formulera frågeställningarna i uppsatsen.

Det kan diskuteras om handledaren dessutom bör ges tillfälle att ge sin syn på hur uppsatsen bör bedömas. Även om så säkerligen förekommer i viss utsträckning finns det tveklöst fördelar med att examinator ser på uppsatsen opåverkad av handledarens uppfattning om dess styrkor eller eventuella brister. Även om examinatorerna alla är självständiga och erfarna, är det oundvikligt att man blir påverkad av andras uppfattning.

¹⁷ Uppsalas kursplan, under ”Examination”.

Ingen vill heller riskera att stöta sig med en kollega i onödan. Det är därför antagligen en fördel om det nödvändiga informationsutbytet sker enbart skriftligt. I Stockholm ska en "handledarrapport" lämnas, med ett antal frågeställningar som handledaren ska besvara som underlag för examinationen.¹⁸

Den mest brännande frågan när det gäller examination är tveklöst spridningen på de olika godkända betygen. För 15 år sedan rådde fortfarande en ordning på alla juristutbildningar i landet där i princip alla studenter fick betyget AB på sin uppsats. Exempelvis år 2010 uppgick andelen AB i hela landet till 96 procent; i Uppsala var det till och med 98 procent.¹⁹ De övriga godkända betygen, B och Ba, fungerade i realiteten som uttryck för grader av underkännande eller brister. Det säger sig självt att en sådan ordning inte är hållbar. Nivån kan jämföras med att andelen studenter över landet som fick betyget AB på övriga obligatoriska kurser på juristutbildningarna samma år i snitt låg på 33 procent. Tittar man på de valbara kurserna låg snittet på 66 procent.²⁰

Därefter har frågan uppmärksammats och en betydande förändring skett när det gäller betyg på examensarbetet. År 2018 hade andelen studenter i landet som fick AB på sitt examensarbete på juristprogrammet sjunkit med över 30 procentenheter jämfört med år 2010, till 64 procent. I Göteborg hade andelen sjunkit från 92 till 40 procent, i Lund från 95 till 69 procent, i Stockholm från 96 till 62 procent, i Umeå från 95 till 57 procent och i Örebro från 89 till 54 procent. I Uppsala var förändringen klart minst, från 98 till 81 procent. Därefter har samtliga lärosäten legat kvar på ungefär samma nivåer, med undantag för Örebro som under de senaste åren har legat på ungefär samma nivå som Uppsala, alltså runt 80 procent.²¹

Dessa siffror talar ett mycket tydligt språk. Medan i princip samtliga övriga lärosäten har åstadkommit en mer diversifierad betygssättning de senaste 15 åren, finns det fortsatt en tydlig presumtion i Uppsala för att betyget på examensarbetet ska bli det högsta – ungefär fyra av fem studenter får AB hos oss. Det finns ingen anledning att tro att uppsat-

¹⁸ Stockholms lärarhandledning s. 9.

¹⁹ Israelsson, Betygsstatistik – juristprogrammen. En sammanställning av betygsstatistik för åren 2010–2018, juridiska institutionen i Umeå 2019 [Cit. Betygsstatistik 2010–2018].

²⁰ Betygsstatistik 2010–2018.

²¹ Nordmark, Betygsstatistik för kursen examensarbete på juristprogrammen i Sverige 2018–2023.

serna just i Uppsala skulle hålla en så genomgående hög nivå att det är motiverat, särskilt med tanke på att en sådan jämn hög nivå inte återspeglas i betygen på andra kurser. Det går knappast heller att hävda att det inte skulle gå att göra skillnad på uppsatser i fråga om kvalitet och grad av uppfyllnad av kursmålen. Siffrorna måste i stället betecknas som ett tydligt uttryck för att vi i Uppsala fortfarande inte har lyckats komma tillrätta med en gammal praxis som i princip samtliga övriga juristutbildningar har kunnat bryta.

Jag tror att en förutsättning för att bryta rådande praxis är att samtliga examinatorer får till en metodologisk förändring när det gäller utgångspunkten för bedömningen. Examinatorer måste helt enkelt börja leta skäl *för* AB, snarare än vad som tyvärr fortfarande tycks vara fallet: skäl *mot* AB. Något tillspetsat kan frågan ställas om inte en uppsats för att vara förtjänt av betyget AB med endast mindre redaktionell bearbetning borde kunna publiceras i en juridisk tidskrift. Det är i vart fall svårt att se att kraven på en tidskriftsartikel skulle vara så mycket högre än att författaren "identifierar och formulerar relevanta problem med betydande grad av självständighet och analys på ett mycket bra sätt" eller att författaren "strukturerar, disponerar och utför undersökningen med betydande grad av självständighet och analys på ett mycket bra sätt".²² Visserligen skrivs tidskriftsartiklar oftast av färdiga jurister, men examensarbetet är också just den sista etappen på juristutbildningen.

Det är nog rimligt att tänka att andelen högsta betyg ska ligga något högre på avancerad nivå än på grundnivån, eftersom studenterna får välja ämnen själva och därmed förhoppningsvis tycker att dessa är särskilt intressanta. Och givetvis ska betygssättning inte vara relativ, alltså bestämmas i relation till andra prestationer. Det är i princip fullt möjligt att samtliga studenter skulle kunna tilldelas högsta betyg, om uppsatsernas kvalitet verkligen motiverade det. För egen del har jag dock svårt att se hur det över tiden skulle vara rimligt att tro att mer än högst ungefär hälften av studenterna ligger på den nivå som motiverar högsta betyg på avancerad nivå, om de andra betygen samtidigt också ska vara meningsfulla godkända betyg. Här finns alltså ett arbete att göra.

²² Uppsalas undervisningsplan, bilaga 1: "Betygskriterier för examensarbete".

9 Yrkes- eller forskningsförberedande?

Den sista frågan som jag vill diskutera återknyter till den inledningsvis ställda frågan om examensarbetets syfte. Där hävdade jag att examensarbetet kan tänkas handla dels om ämnesfördjupning, dels om färdighets träning i fråga om skrivande. Men vad ska det vara för typ av skrivande, mer specifikt än att det ska vara självständig juridisk analys? Examensarbeten inom ramen för generella examina har ofta en ambition att förbereda studenten för forskning, i första hand en forskarutbildning, i synnerhet vad gäller krav på vetenskaplighet i olika avseenden, exempelvis metod- och teorifrågor samt materialval.

Juristprogrammet är enligt högskoleförordningen en yrkesutbildning. Här är inte platsen att diskutera exempelvis de mycket omdebatterade frågorna om rättsvetenskapens vetenskaplighet eller relationen mellan vetenskaplig metod och juristens arbetssätt. Så mycket kan dock konstateras att det bedrivs både utbildning och forskning vid juridiska fakulteten, och att grundutbildningen är påtagligt förankrad i forskningen genom den höga andelen disputerade lärare. Frågan är om examensarbetet på något sätt ska relatera till denna forskning.

En förtjänst med flera av kursmålen på kursen Examensarbete i Uppsala är att målen knyts till juridik *eller* rättsvetenskap. I en bilaga till utbildningsplanen sägs att "de alternativa benämningarna är valda med omsorg eftersom uppsatser kan ha olika inriktning och ambitionsnivå".²³

Frågan lämnas alltså i viss mån öppen i kursmålen vilka vetenskapliga krav som bör ställas på examensarbetet. Även om det knappast går att dra upp några skarpa gränser mellan juridik och rättsvetenskap kan väl dock så mycket sägas att en uppsats kan uppfylla alla kursmålen i mycket hög grad utan att ha några vetenskapliga ambitioner i den bemärkelsen att författaren exempelvis måste reflektera över undersökningens teoretiska förutsättningar eller ha anspråk på att presentera något med nyhetsvärde. Visserligen krävs för juristexamen enligt högskoleförordningen att studenten ska "visa kunskap i områdets vetenskapliga grund". En rent tillämpningsorienterad uppsats måste dock sägas vara helt i sin ordning på en utbildning som juristprogrammet, och är väl i själva verket det vanligaste. Möjligen skulle dock detta förhållande vinna på att artikuleras tydligare.

²³ Uppsalas undervisningsplan s. 9.

Det kan tyckas att ett ganska naturligt utflöde av denna yrkesförberedande inriktning är att studenterna har möjlighet att göra praktik. I Uppsala ska praktik, om studenten väljer att göra sådan, uppgå till minst åtta veckor, och det brukliga är nog att den avser ungefär halva terminen; det är dock fullt möjligt att göra praktik i 20 veckor, alltså hela terminen. Syftet med praktiken sägs vara att ”ge studenten en inblick i yrkeslivet och träning i praktiskt utredningsarbete”. Studenten ska ”ha möjlighet att inhämta kunskaper och material till sin uppsats”.²⁴

Det går knappast att förneka att praktik kan vara en både en värdefull försmak på yrkeslivet och en god möjlighet att knyta kontakter. Samtidigt står det enligt min mening klart att det är mycket svårt att skriva en bra uppsats på vad som i realiteten nästan alltid blir en halv termins skrivtid. Att studenterna skulle samla in något särskilt material till sina uppsatser på praktikplatsen hör nog till ovanligheterna, och bör väl i så fall i vart fall inte kräva två månaders praktik eller mer? Frågan förtjänar med andra ord att ställas om det verkligen går att motivera en så omfattande praktik som i Uppsala utifrån övergripande kursmål som är helt inriktade på *uppsatsen*. Längden på praktiken kan jämföras med att studenterna vid Stockholmsfakulteten har möjlighet att göra högst tre veckors praktik.²⁵

I andra änden av skalan finns en minoritet studenter som kan tänkas vara intresserade av rätten som vetenskapligt studieobjekt. Det får sägas vara mycket ovanligt att studenter självmant söker upp en presumtiv handledare och ger uttryck för sitt intresse att doktorera. Reaktionen hos många handledare skulle kanske också bli blandad: roligt så klart, men möjligen också ett visst uttryck för hybris...? I vart fall i många fall är det nog så att handledaren märker under uppsatsarbetets gång att studenten har fallenhet för akademiskt skrivande. Handledaren ställer då kanske frågan mot slutet av terminen om studenten har funderat på forskarutbildningen. Det är långt ifrån givet att den som får en sådan fråga själv har tänkt tanken, eller i vart fall vågat artikulera den. Oftast uppmärksammas alltså ett forskningsintresse alltför sent för att handledaren ska kunna göra något av det inom ramen för utbildningen.

På juristprogrammet i Bergen har man varit anmärkningsvärt skicklig på att knyta samman grundutbildning och forskarutbildning, genom

²⁴ Uppsalas undervisningsplan s. 2.

²⁵ Stockholms kursplan.

”forskerlinjen”.²⁶ Den startade som pilotprojekt år 2017 och löper över ett helt studieår på avancerad nivå, till skillnad från det vanliga examensarbetet, som skrivs under en termin. Själva uppsatsskrivandet kompletteras med en betydande mängd seminarier och mer omfattande handledning. Studenterna deltar också i högre seminariet i uppsatsämnet. Antagning till ”forskerlinjen” sker på grundval av betyg (lägst ECTS-betyg B – ”Mycket bra” – i snitt) och en projektplan. Många som gått ”forskerlinjen” har gått vidare till doktorandstudier i Bergen eller på andra platser, men många har också valt att söka sig ut i det praktiska arbetslivet.

Det skulle vara intressant att överväga om något liknande skulle kunna göras inom ramen för den gällande ordningen för avancerad nivå på juristutbildningen i Uppsala. Erfarenheterna från Bergen är att satsningen inte bara främjar underlag och intresse för forskarutbildningen och återväxt i forskningsämnena. ”Forskerlinjen” har också synliggjort rättsvetenskapen i den juridiska praktiken, eftersom en del duktiga studenter som skrivit den större forskningsförberedande uppsatsen (som kommit att kallas ”stor master”) därefter inte sökt eller antagits till forskarutbildningen.

En tänkbar möjlighet i Uppsala kunde kanske vara att kombinera antagning till examensarbetskursen i ett visst ämne med antagning till en ämnesöverskridande halvterminskurs (15 hp), som skulle rymma exempelvis seminarier om skrivande, metod- och teorifrågor och liknande av särskild betydelse för den som vill skriva en forskningsförberedande uppsats. Den avancerade nivån skulle då (utöver rätthistoria och allmän rättslära) alltså bestå av en terminslång ämneskurs, en halvterminskurs knuten till examensarbetet och själva uppsatsskrivandet. Möjligheten att integrera studenterna i de högre seminarierna skulle också kunna övervägas.

10 Avslutning

I den här texten har jag utgått från att uppsatsen syftar dels till att vinna fördjupade kunskaper i och förståelse för ett visst juridiskt fält (ett mått av specialisering), dels handlar om allmän färdighetsträning kopplad till självständigt juridiskt skrivande.

Den rådande modellen i Uppsala har den fördelen att den möjliggör för varje handledare eller ämne att pröva de metoder och ordningar för

²⁶ Det följande baseras dels på muntliga uppgifter från flera doktorander i straffrätt i Bergen, dels på informationen på fakultetens hemsida.

kursen som de anser fungerar bäst eller skulle vilja utveckla. Modellen möjliggör alltså för variation, subsidiaritet och dynamik. Samtidigt kan konstateras att det finns ett mycket begränsat organiserat utbyte mellan handledare och ämne. Dessutom råder det brist på tydligt artikulera s syften med de olika inslagen, exempelvis uppsatsseminariet och möjligheten till praktik. Ett direkt problem hos oss är vår klart bristande spridning i betyg, som avviker från i princip samtliga övriga juristutbildningar i betydande mån och som måste uppfattas som ett arv från en äldre praxis där i princip samtliga studenter fick högsta betyg.

För egen del tror jag att vi skulle ha en del att vinna på att ge uppsatskursen något fastare tyglar än vad som är fallet i dag, både vad gäller kvaliteten på kursen och för studenternas känsla av förutsebarhet och likabehandling. Det finns då god anledning att titta inte minst på det omfattande förändringsarbete som har bedrivits vid Stockholmsfakulteten sedan år 2012. Särskilt skulle man kunna arbeta mer med organiserade former för grupphandledning i en form där studenterna får ge konstruktiva synpunkter på varandras texter under kursens gång, och att tydligt skilja sådan kamratåterkoppling från rollen som opponent i samband med den avslutande examinationen. Det finns också skäl att fundera över om inte en tydligare koppling borde krävas till övriga kurser på avancerad nivå.

Säkerligen har frågan om examensarbetets framtid diskuterats inom ramen för det arbete som nu pågår med att se över juristutbildningen. Jag är inte närmare insatt i de diskussionerna. Min uppfattning är under alla förhållanden att examensarbetet är en viktig kurs, där studenterna verkligen får pröva vingarna som självständiga jurister inför språnget ut i arbetslivet. Vår uppgift är att fortsätta arbeta för att ge dem så goda förutsättningar som möjligt, både för uppsatskursen och den vidare resan.